

**ԱՋ ԶԵՌՔԸ՝ ՈՐՊԵՍ ԲԺՇԿՈՒԹՅԱՆ
ԵՎ ՀՈԳԵՎՈՐ ՉՈՐՈՒԹՅԱՆ ԽՈՐՀՐԴԱՆԻՇ
ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՄՇԱԿՈՒՅԹՈՒՄ**

*Կարինե Սահակյան,
Ռոզա Հովհաննիսյան*

Ամփոփում

Հոդվածը նվիրված է հայկական մշակույթում և հոգևոր ավանդույթներում աջ ձեռքի խորհրդանիշի դերի ուսումնասիրությանը: Աջ ձեռքը դարեր շարունակ ընկալվել է որպես բժշկության, օրհնության և բարոյական ուժի կրող: Վերլուծվում են ժողովրդական բժշկության, հավատալիքների և ծիսակարգերի մեջ դրա կիրառությունները՝ հմայական բուժումներից մինչև քրիստոնեական ծիսակարգեր: Հատուկ ուշադրություն է դարձվում սրբերի աջ ձեռքի մասունքների պաշտամունքին և դրանց կապին ինչպես նախաքրիստոնեական, այնպես էլ քրիստոնեական ավանդույթների հետ: Աջ ձեռքի խորհրդանիշը դիտարկվում է համեմատական մշակութաբանական համատեքստում՝ ընդգծելով նրա առանձնահատկությունները հայ ավանդույթում: Վերլուծությունը ցույց է տալիս, որ աջ ձեռքի սիմվոլիկան պահպանել է իր նշանակությունը ոչ միայն պատմական անցյալում, այլև ժամանակակից հոգևոր և մշակութային ինքնության ձևավորման գործում:

Բանալի բառեր՝ *աջ ձեռք, խորհրդանիշ, ժողովրդական բժշկություն, հավատալիքներ, սրբի մասունքներ, օրհնություն, հմայություններ, հայ մշակույթ:*

THE RIGHT HAND AS A SYMBOL OF HEALING AND SPIRITUAL POWER IN ARMENIAN CULTURE

*Karine Sahakyan,
Roza Hovhannisyan*

Abstract

This article examines the symbolic meaning of the right hand in Armenian cultural and spiritual traditions. For centuries, the right hand has been regarded as a bearer of healing power, blessing, and moral strength. Its role is explored in folk medicine, belief systems, and rituals, ranging from magical healing practices to Christian ceremonies. Special attention is given to the veneration of saints' right-hand relics and their connection to both pre-Christian and Christian traditions. The symbolic interpretation of the right hand is placed in a comparative cultural context, highlighting the uniqueness of Armenian traditions while reflecting broader universal patterns. The analysis demonstrates that the symbolism of the right hand has preserved its relevance, not only historically but also in shaping modern spiritual and cultural identity.

Key words: *right hand, symbolism, Armenian culture, blessing, folk medicine, belief, relics, healing.*

ПРАВАЯ РУКА КАК СИМВОЛ ИСЦЕЛЕНИЯ И ДУХОВНОЙ СИЛЫ В АРМЯНСКОЙ КУЛЬТУРЕ

*Карине Саакян,
Роза Ованнисян*

Аннотация

В статье исследуется символическое значение правой руки в армянской культуре и духовных традициях. На протяжении веков правая рука воспринималась как носитель исцеляющей силы, благословения и нравственной мощи. Рассматривается ее роль в

народной медицине, верованиях и обрядах — от магических способов лечения до христианских церемоний. Особое внимание уделяется почитанию реликвий правой руки святых и их связи как с дохристианскими, так и с христианскими традициями. Символика правой руки анализируется в сравнительном культурном контексте, подчеркивая уникальные черты армянской традиции на фоне универсальных моделей. Анализ показывает, что символика правой руки сохранила свою значимость не только в историческом прошлом, но и в формировании современной духовной и культурной идентичности.

Ключевые слова: *правая рука, символика, армянская культура, благословение, народная медицина, верования, реликвии, исцеление.*

Նախաբան

Հայ ժողովրդի բազմադարյա մշակույթում խորհրդանիշները միշտ եղել են ազգային ինքնության պահպանման ու փոխանցման կարևոր գործոն: Այդ խորհրդանիշերից մեկը աջ ձեռքն է, որը դարեր շարունակ ընկալվել է ոչ միայն ֆիզիկական աշխատանքի, այլև հոգևոր գործության, բարոյական արժեքների և բժշկության նշան: Աջ ձեռքի հետ կապված պատկերացումները ավանդաբար արտահայտվել են թե՛ առօրյա խոսքում, թե՛ ծիսական վարքագծում և թե՛ բանահյուսության մեջ:

Հոդվածի նպատակը աջ ձեռքի՝ որպես բազմիմաստ խորհրդանիշի ուսումնասիրությունն է հայ մշակույթի տարբեր շերտերում՝ ժողովրդական պատկերացումներից մինչև եկեղեցական ավանդույթներ և Սուրբգրային վկայություններ: Աշխատանքում փորձ է արվում բացահայտել այդ խորհրդանիշի պատմական շարունակականությունը, նրա արտացոլումները բանահյուսության մեջ և աստվածային շնորհի հետ ունեցած կապը: Աջ ձեռքի խորհրդարանական վերլուծությունը կարևոր է ոչ միայն որպես անցյալի հոգևոր ժառանգության ուսումնասիրման միջոց, այլև որպես ժամանակակից մշակութային ինքնության պահպանման և նորովի ընկալման գործիք:

Ժամանակակից հասարակության մեջ ժողովրդական մշակույթն ու բանահյուսությունը հաճախ մոռացության են մատնվում կամ ընկալվում միայն որպես անցյալի հիշատակ: Մակայն ձեռքի, հատկապես աջ ձեռքի խորհրդանիշի վերլուծությունը ցույց է տալիս, որ այդ պատկերացումները մինչ այսօր կենսունակ են. դրանք դրսևորվում են օրինանքի, առողջության մաղթանքի, անգամ առօրյա խոսքի մեջ: Հողվածի արդիականությունը պայմանավորված է նրանով, որ առողջապահության և հոգևոր կյանքի միահյուսումը (ժողովրդական բուժում և քրիստոնեական ավանդույթ) նոր լույս է սփռում մշակութային ժառանգության ուսումնասիրության վրա: Ըստ այդմ առաջին անգամ փորձ է արվում համամասնաբար դիտարկել աջ ձեռքի խորհրդանիշի դրսևորումները երեք շերտերում՝ ա/ժողովրդական պատկերացումներ, բ/ բանահյուսական աղբյուրներ, գ/եկեղեցական և Սուրբգրային վկայություններ: Կարևոր է նաև այն, որ ամբողջ նյութը վերլուծվում է ոչ թե առանձին-առանձին, այլ ընդհանրական դիտանկյունից, որտեղ ձեռքը հանդես է գալիս որպես «գործության փոխանցման» հիմնական խորհրդանիշ: Հետազոտությունը ցույց է տալիս ժողովրդական ու քրիստոնեական մշակույթի սերտ և շարունակական կապը. նույն խորհրդանիշը դարերով պահպանել է իր իմաստը՝ փոխակերպվելով, բայց չկորցնելով էությունը:

Ժողովրդական պատկերացումներ աջ ձեռքի մասին

Հայ ժողովրդի լեզվամտածողության և կենսափորձի մեջ աջ ձեռքը դարեր շարունակ ընկալվել է ոչ միայն որպես մարմնի մաս, այլև որպես բարոյական ու հոգևոր ուժ կրող խորհրդանիշ: Հայոց ժողովրդական պատկերացումներում ձեռքը ընկալվել է նաև որպես օրհնության ու ապահովության նշան. բարեմաղթանքների ու աղոթքների ժամանակ «ձեռքը դնել» արարողությունը համարվել է ուժի փոխանցում: Ժողովրդական բժշկության մեջ տարածված էր արտահայտությունը. «Ձեռքս հիվանդի դեղ է», որ օգտագործում էին այն անձինք, որոնց համար հավատում էին՝ Աստված պարգևել է բուժիչ շնորհ: Նման

մարդիկ ձեռքի հպումով կամ ձեռքը գլխին դնելով փորձել են հեռացնել ցավը կամ վանել չարը:

Հավատալիքների համակարգում աջ ձեռքը նաև առանձնացվել է՝ որպես օրհնության և ճշմարտության կրող: Օրհնության պահին ձեռքը բարձրացնելը դիտվել է ոչ միայն որպես բարեմաղթանք, այլև աստվածային շնորհի միջնորդություն:

Ըստ Հր. Աճառյանի [1, էջ 149]՝ *ձեռն* բնիկ հայերեն բառ է, որ փոխաբերաբար ստացել է նաև միջոց, օգնություն, պաշտպանություն, իշխանություն և այլ նշանակություններ: Այս արմատի բառաբարդումով ու բառածանցումով հայերենում կիրարկվում են մի շարք բառային միավորներ՝ ձեռագետ, ձեռակերտք, ձեռակերտիկ, ձեռակոծ, ձեռնագին [4, էջ 151] և այլն, որոնք վկայում են ձեռն//ձեռք բառի ոլորտային կիրառությունների ընդգրկունությունը: Բազմաթիվ բառերից՝ ձեռաց, ձեռքոնուկ, ձեռնդրեք, ձեռքապագ և այլն, երևում է, թե ինչպես է այս բառը ձևավորվում և դրսևորվում ժողովրդի լեզվամտածողության մեջ:

Գրեթե բոլոր լեզուներում մարդու մարմնի մասերի անվանումներով (լեզու, աչք, սիրտ, ոտք, ձեռք) կազմված դարձվածքային միավորները կամ սոմատիկ դարձվածքները մեծ թիվ են կազմում: Ըստ լեզվական վիճակագրության՝ միայն *ձ հ n ք* -ով հայերենում հայտնի է շուրջ 380 դարձվածք: Թերևս սա բացատրվում է նրանով, որ ընդհանուր լեզվաբանական իրողություն լինելուց գատ՝ կազմախոսական դարձվածքներն ունեն իրական հիմք, հաղորդակցման գործընթացում, ժողովրդախոսակցական տեքստերում անձն առավելապես անդրադառնում է ձեռքի ֆենոմենին: Ժողովրդի բազմադարյան կյանքի դիտումների և կենսափորձի արդյունք են ձեռքին առնչվող շատ դարձվածքներ: Բոլոր դեպքերում առարկայական մտածողությունից պատկերավորին անցնելով՝ կատարվում է լեզվական վերացարկում:

Ձեռքը հայ բանահյուսության մեջ

Բանահյուսության տարբեր ժանրերում՝ հեքիաթներում, երգերում, առասպելներում և ասույթներում, ձեռքի՝ հատկապես աջ ձեռքի խորհրդանիշը բազմաբովանդակ է: Հեքիաթներում հաճախ հերոսի

ձեռքը հպումով բուժում կամ գորություն է հաղորդում հիվանդին կամ տկարին: Ժողովրդական երգերում «օրհնաբեր ձեռքը» հիշատակվում է որպես սրտի ազնվության և բարության խորհրդանիշ:

Ասույթների և դարձվածքների շարքում լայնորեն տարածված են ձեռքի հետ կապված բառակապակցություններ: Տարորոշել ենք *ձեռք* գերադաս բաղադրիչով կազմված հոմանիշ և հականիշ դարձվածքների առավել կենսունակ տարբերակներ, որոնց բաղադրիչները նույն բառի քերականական ձևերն են կամ բարբառային համանշանակները: Այսպես՝ ձեռքը համբուրել - ձեռ ու ոտը պագել (սաստիկ խնդրել), ձեռքը ձիգ - ձեռքը հուպ (ժլատ, կծծի), ձեռքը մաքուր - ձեռքից մաքուր (անշահասեր, անխաբդախ), ձեռքը ծոցը մնալ, ձեռքը ծոցում մնալ (ձեռնուռնայն, նյութական վատ վիճակի մեջ լինել) և այլն: Սրանք արտացոլում են այն հին համոզմունքը, որ մարդը իր ձեռքով ոչ միայն աշխատում է կամ գործում, այլև փոխանցում է իր ներքին գորությունն ու բարոյական ուժը:

Երդման բանաձևերում, օրհնանքի և անեծքի ժանրերում, վկայակոչվում են *ձեռ* բաղադրիչով կազմված կայուն, բանաձևային արտահայտություններ, ինչպիսիք են՝ ձեռքս (կ)կտրեմ, թե... (երդում՝ ասածի ճիշտ լինելու վերաբերյալ), ձեռը կոտրվի, ձեռ(ք)ը չորանա, ձեռդ դալարի, երկար ձեռդ Աստված չկարճեցնե, ձեռքդ պարանին գցես՝ օձ դառնա, ձեռիդ ուժը անպակաս լինի և այլն[2]:

Ժողովրդական հմայական բուժամիջոցներ՝ ձեռքով

Հայտնի է, որ որոշ հիվանդություններ չարական բնույթ ունեին և բուժելի էին միայն ձեռքի գորությամբ: Ո՞ւմ ձեռքը կարող էր բուժական գորություն ունենալ. այն մարդու ձեռքը, որ բնության օրինաչափություններին հակառակ և հազվադեպ երևույթ էր տեսել, օրինակ, տեսել էր գորտը՝ օձի բերանին, շունը շան մսից ուտելով, կատուն կամ շունը խոտ արածելով: Նման դեպքերում տեղի է ունենում բնության մեջ եղած ծածկագրի տարբերություն կամ տարիմաստի բացահայտում: Այսպես է ըմբռնվում նաև այն դեպքում, երբ գայլի ոտնահետքով գնացող ձին այլևս չի կարող խրխնջալ: Հազվադեպ ու անսովորը տեսնողին, ըստ ժողովրդի, տրվում է շնորհ, որով նա դառնում է տեսանող:

Ապաքինումն ուղեկցվում է նաև խոսքի հմայական բանաձևումով: Բուժողը, ձեռքը դնելով հիվանդի մարմնի ցավոդ մասին, աղոթում է ծածկաբար. «Ես տեսա գորտը օձի բերանում, //Իմ ձեռքս դոլինջի (մեջքացավ) դեղ է» [2]: Ըստ ժողովրդական կենսափորձի՝ դոլինջը ոգի է, որը կարելի է բուժել ձեռքի հմայական գորությամբ:

Ժողովրդական հմայական բուժամիջոց է նաև ձեռքի գորությամբ էրետիկի՝ մաշկաբորբի բժշկումը: Բուժողը ձեռքով «բարևում է» հիվանդությանը՝ երեկոյան ասելով՝ բարի լույս, առավոտյան՝ բարի իրիկուն՝ այս կերպ մոլորեցնելով հիվանդությանը:

Հայտնի է նաև աչքացավի բուժում ձեռքի հպումով: Հիվանդին նստեցնում են տան դռան շեմին (շեմի պաշտամունք), ձեռքը դնում են գլխին ու մյուս ձեռքով նրա աչքերից քաշում են ցավը՝ կատարելով նմանողական հմայություն: Առաջին օրը օրինած ջուր են ցողում՝ դանդաղ ասելով աչքահատի հետևյալ աղոթքը. «Մե ծով՛ն կա, Ծովի վրա հատըմ կա./ Քաշե՛ հատը, քից ջուրը»: Երկրորդ օրը նույնն անում են ցորենով, երրորդ օրը՝ աղով: Ամեն անգամ՝ ձեռքը գլխից վերցնելիս, կրկնում են՝ չքնի հատիկ, ընկնի հատիկ, և ջուրը, ցորենն ու աղը շարտում են աչքացավ ունեցողի թիկունքից ձախ, այսինքն՝ անցած լինի [2]:

Ծննդկանի ցավերը թեթևացնելու համար տատմերն ուներ հատուկ բույսի արմատ (քոք), որը կոչվում էր Աստվածածնա թաթիկ: Բույսը գցում էին պղնձե ամանով եռացրած ջրի մեջ, արմատն աստիճանաբար բացվում էր ձեռքի նման՝ ապահովելով Մարիամ Աստվածածնի ձեռքի գործությունը ծննդկանի վրա [2]:

Իզնաստիոսի «Մարմնախաղաց»-ում արտահայտված են ձեռքի տարբեր մասերի վերաբերյալ ժողովրդական կարծրատիպային պատկերացումները՝ որպես տպավորում և սիմվոլացում: Այսպես՝ «Ձեռքի աջը խաղայ, մեծից կպատուի, կհարստանայ... Թե՛ ձախը՝ յոյս չունեցած տեղիցը բարի կգտնե... Թե՛ աջ ձեռքի բոլոր մատները խաղան, կտրտմի...»:

Կյանքի փորձով պայմանավորված՝ ժողովուրդն իմաստավորել է ձեռքի գործառնությունը և աջ ձեռքը (բուռը) քոր գալը մեկնաբանել է եկամուտ ստանալու իմաստով, ձեռքով անելը ձեռքի շարժումով ողջունելու և այլն:

Ձեռքի սիմվոլիկան՝ մատների դիրքով արտահայտված, կարևոր նշանակություն ունի արտալեզվական միջոցների համակարգում: Ձղաձիգ բացված ձեռքը դեպի հակառակորդի դեմքն ուղղելը դիմացինին «մահ ուղարկելու» նշանակ է («գրողը՝ երեսդ»): Եթե «չանչած» ձեռքն ուղղվում է դեպի սեփական դեմքը, ընկալվում է հետևյալ ենթատեքստով. «Գրողն ինձ, որ աչքերս տեսան այս ամենը»: Դեպի առաջ ու վեր ուղղված ձեռքերի պատկերն ունի չարխափան նշանակություն, չարը շեմից, գերդաստանից հեռու վանելու իմաստ: Աջը ճնշում և հանգեցնում է ձախի գործառույթի ենթագիտակցական սահմանափակմանը:

Ժողովրդական հմայությունները և գուշակությունները (նետ դնել, գարի գցել, թիզ չափել, մոմ թափել) սովորաբար սկսում էին աջ ձեռքով, որպեսզի գուշակությունը «յթարսվեր»: Հղի կնոջ ծնվելիք երեխայի սեռը որոշելու համար առաջարկում էին պարզել ձեռքը, եթե կինը ձեռքի ափը մեկնել, նշանակում է աղջիկ կունենար, ձեռքի երեսը՝ տղա: Ձեռնափի գծերն ընդհանուր առմամբ մեկնաբանվել են իբրև մարդու ապրած կյանք, ճակատագրի գծեր: Նույն հայեցակետով, երբ մարդը, ձեռքերը բաց, աղոթում է առ Աստված, կարծես բանաձևում է. «Իմ կյանքը բացում եմ քո առաջ, օգնիր ինձ»: Այս իրողությունն արտահայտվում է «ձեռքերը բարեխոս բռնել» դարձվածքով, որը սիմվոլիկ նշանակում է ձեռքերը բարձրացրած աղոթել:

Հայ ավանդական մշակույթում թաղման ծիսակարգից հետո հուղարկավորման մասնակիցները դրսում՝ դռան շեմից հեռու, անպայման լվանում էին ձեռքերն ու աչքերը՝ կատարելով մաքրման սիմվոլիկ ծես, այսինքն՝ այն, ինչ տեսան աչքերը, այլևս չտեսնեն, և ինչին մասնակցեցին ձեռքերը, այլևս չլրկնվեն: Հարսանյաց արարողակարգից հետո երիտասարդ ամուլը ձեռքը դնում է չամուսնացածների գլխին՝ որպես բարեբախտության փոխանցման խորհուրդ կամ գիտակցված ընդօրինակման դրսևորում («տարոսը՝ ձեզ») [2]:

Այսպիսով, մարդկային համահաղորդման տարաբնույթ տեքստերում ձեռքը կարող է խորհրդանշել և՛ իշխանության ու օրհնության փո-

խանցում, և՛ բժշկություն ու ապաքինում, և՛ բարեկամություն ու հանդիպման բերկրանք, և՛ փաղաքշանքի ու գորովի արտահայտություն:

Վաղնջական մշակույթներում մարդը բնության մեջ՝ ժայռերի ու քարանձավների պատերին, թողել է ձեռքի հետքեր՝ ուրվագծված և շրջանի մեջ առնված [7, շ. 23]: Սրանով ոչ միայն իր ներկայությունն է ցանկացել վավերացնել բնության մեջ, այլև փորձել է, համաձայն իր աշխարհընկալման, ձևափոխել այն: Թերևս սա էլ հանգեցրել է գեղարվեստական ստեղծագործության սկզբին, այսինքն՝ արարված իրականությունը մարդը փորձել է կրկնարարել: Առհասարակ հին ծեսերում և արտեֆակտներում կարելի է գտնել ձեռքերի հետքեր, ինչը խորհրդանշում է մարդու ձգտումը՝ իր հետքը թողնել աշխարհում:

Մարդու ձեռքի պատկերը կամ դրա ստվերային հետքը համարվում է մարդկության պատմության մեջ օգտագործված ամենահին և ամենատարածված սիմվոլներից մեկը: Ձեռքը, ի տարբերություն մարդու մարմնի ցանկացած այլ մասի, իր մեջ կենտրոնացրել է կարևորագույն գաղափարական և սոցիալ-մշակութային ընկալումների ամբողջ համակարգ: Սա արդիական է ինչպես հնագույն, արիայիկ ժամանակաշրջանի, այնպես էլ մեր օրերի համար: Մարդու ձեռքի առաջին պատկերները մեզ հասել են լավ պահպանված պալեոլիթյան գեղանկարների շնորհիվ: Ա.Պ. Օկլադնիկովի կարծիքով՝ պալեոլիթյան մարդու արվեստում ձեռքի պատկերներն ունեն առանձնահատուկ և կարևոր տեղ: Այս տեսակետն ապացուցում է ոչ միայն նմանատիպ պատկերների քանակը, այլև դրանց լայն տարածվածությունը: Հնագույն պատկերներում դրանք հանդիպում են որպես դրական և բացասական ստվերապատկերներ [8, էջ 3]:

Ձեռքի պատկերը հիերոգլիֆներում [6, էջ 93] ու հնագույն նշանային համակարգերում բազմաշերտ իմաստ ունի: Նույն նշանը տարբեր ժամանակներում կրել է միաժամանակ պաշտպանիչ, իշխանական և մոգական նշանակություն: Ձեռքի մասին երկբնույթ՝ ներհակ պատկերացումները տարբեր մշակույթներում արտահայտվել է երկանդամ հակադրության ձևով՝ չար ու բարի, աջ ու ձախ արքետիպային սկիզբներով:

Ձեռքը՝ իբրեւ բուժամիջոց մարմնին դնելը, սիմվոլիկ գործողություն է, կարող է խորհրդանշել հոգևոր օրհնություն կամ իշխանություն, այսինքն՝ այն սոսկ մարդկային սովորական ժեստի շարունակություն կամ հարալեզվական միջոց չէ: Ձեռքը դնելով ինչ-որ մեկի գլխին՝ հրապարակայնորեն վկայվում է ձեռնադրվողի՝ Աստծուն հատուկ ծառայության անցնելու շնորհի մասին: Հոգևոր իմաստով ձեռնադրել նշանակում է հաղորդել աստվածային պարգև կամ գործություն՝ «տրչություն եւ ընդունելություն սուրբ աստիճանաց կարգին»: Մարդիկ ձեռքով բժշկություն կատարել են դեռևս նախաքրիստոնեական շրջանում: Այդ ժամանակներում բուժման մեթոդները հիմնականում հիմնված էին բնության ուժերի, հավատալիքների և ձեռքի միջոցով փոխանցվող էներգիայի վրա: Հին քաղաքակրթություններում՝ օրինակ Եգիպտոսում, Հնդկաստանում, Չինաստանում և այլուր, հավատում էին, որ ձեռքերը կարող են բուժական ուժ ունենալ, և օգտագործում էին դրանք ցավերը մեղմելու, վնասված մասերը վերականգնելու կամ «վատ ուժերը» դուրս բերելու համար: Այս մեթոդները հաճախ ուղեկցվում էին աղոթքներով, հմայություններով, մոգական տեքստերով և ծիսական արարողություններով:

Ենթադրվում է, որ ձեռքը հանդես էր գալիս որպես **միջնորդ աստվածների և մարդկանց միջև**՝ փոխանցելով առողջություն կամ մաքրություն: Հեթիթական փոքր քանդակներում և կնիքներում երբեմն հանդիպում է բաց ափի պատկեր՝ հավանաբար չար ուժերից պաշտպանելու նպատակով: Այս ամենը վկայում է, որ ձեռքի միջոցով բժշկությունը ոչ միայն ֆիզիկական, այլև հոգևոր գործողություն էր՝ հիմնված հավատքի, արարողակարգերի ու տիեզերքի ուժերի նկատմամբ հարգանքի վրա:

Եկեղեցական ավանդույթներ և մասունքների պաշտամունք

Վաղ շրջանում՝ արդեն **4-5-րդ դարերից**, արքերի մարմինները մասնատվում էին և պահպանվում որպես մասունք: Հատկապես արժեքավոր էին այն մասունքները, որ «աշխատել էին»՝ բուժել, օրհնել, աղոթել: Քրիստոնեության ընդունումից հետո ձեռքի խորհրդանիշն ստացավ ավելի խոր իմաստ: Հայ եկեղեցու ծիսակարգերում աջ ձեռքով է

կատարվում օրհնությունը, ձեռնադրությունը և մկրտությունը: Սրբերի աջ ձեռքի մասունքները դարեր շարունակ եղել են հավատացյալների պաշտամունքի առարկա:

Ամենահայտնի և սրբագույն մասունքն է համարվել Սուրբ Գրիգոր Լուսավորչի Աջը, որով օրհնվել են հավատացյալները և պաշտպանություն է հայցվել համաճարակներից ու աղետներից: Այս մասունքը ոչ միայն կրոնական, այլև հոգևոր խորհրդանիշ էր, որն ընդգծում էր Աստծո օրհնության կենդանի ներկայությունը ժողովրդի կյանքում:

Մաշտոցի ապաշխարության շարականներում [3; 5, էջ 73] ևս հիշատակվում է աջ ձեռքի՝ որպես բժշկող գործության խորհրդանիշ: Ամենագոր Աստված նաև ձեռք մեկնող, այսինքն՝ ձեռք երկարող և օգնող է. «Աստուած, յօգնել ինձ փութա, քանզի խորք չարեաց ընկդմեն զիս յանդունդս, այլ դու, նաւապետ, լե՛ր եւ ինձ ձեռնտու»:

Սուրբգրային վկայություններ

Աջ ձեռքի խորհրդանիշը կայուն տեղ ունի նաև Սուրբ Գրքում: Հիսուսի կատարած բժշկություններում ձեռքի հայումը հանդես է գալիս որպես բժշկող և օրհնող գործություն: Օրինակ՝ «Եվ գթալով՝ Յիսուս դիպաւ նրանց աչքերին, եւ նրանք իսկոյն տեսան» (Մատթ. 20:34): Նույնը տեսնում ենք Ղուկասի Ավետարանում. «Եվ ձեռքը դրեց նրա վրայ, ու նոյն ժամին հիւանդը ուղղուեց» (Ղուկ. 13:12-13):

Գործք Առաքելոցում Պողոսն ու Բառնաբասն էլ, Տիրոջ անունով, ձեռքով բժշկում են անդամալուծին՝ ցույց տալով, որ ձեռքը ոչ միայն մարդկային ուժի, այլև աստվածային շնորհի փոխանցման միջոց է (Գործք 14:7):

Այս վկայությունները ցույց են տալիս, որ ձեռքը քրիստոնեական ավանդույթի մեջ դիտարկվել է որպես այն օրգանը, որով դրսևորվում է աստվածային գլխությունն ու բուժիչ գործությունը:

Եզրահանգում. Այսպիսով՝ աջ ձեռքը տարբեր մշակույթներում ներկայացվում է որպես ուժի, կենաց, բարության ու բուժման խորհրդանիշ: Այն ծառայել է ոչ միայն ֆիզիկական բժշկության, այլև հոգևոր մաքրագործման, չար ուժերը վանելու և բարօրություն բերելու նպատակով: Ի տարբերություն ձախ ձեռքի, որն ընկալվել է որպես օժան-

դակ, երբեմն՝ «թույլ» կամ նույնիսկ վտանգավոր կողմ, աջը խորհրդանշել է կապ արարչականի, արեգակի և բարության սկզբի հետ: Այսօր էլ՝ տարբեր արարողություններում, աղոթքի ու օրհնության ժամանակ, մենք տեսնում ենք աջ ձեռքի շարունակվող **սիմվոլիկ և կիրառական դերակատարումը**, ինչը վկայում է նրա պատմականորեն ձևավորված ուժի վերապրման կարողության մասին:

Ամփոփելով ընդգծենք, որ հայկական մշակույթում ձեռքի խորհրդանիշը ունի երկակի բնույթ. **ա/հոգևոր-ծիսական** - կապված է օրհնության, բարեխոսության և աստվածային շնորհի հետ: **բ/Հասարակական-բարոյական** - ներկայացնում է օգնության, վստահության և պայմանագրային հարաբերությունների գաղափարները: Այս սիմվոլիկան ձևավորվել է հին արևելյան ավանդույթների և քրիստոնեական պատկերագրության միաձուլման արդյունքում՝ պահպանելով ինչպես հեթանոսական պաշտպանիչ իմաստները, այնպես էլ քրիստոնեական խորհրդանշական շերտերը:

Այսպիսով, առաջարկվում է համապարփակ հայացք հայ մշակույթի մեջ ձեռքի խորհրդանիշի վերաբերյալ՝ ընդգծելով նրա նշանակությունը և բազմազան իմաստները, որոնք այն կրում է տարբեր համատեքստերում:

Օգտագործված գրականություն

1. Աճառյան Հ, Հայերեն արմատական բառարան, հ. Գ, (Հ-Չ), Երևան, Երևանի համալսարանի հրատ, 1977, էջ 2704:
2. Դաշտային ազգագրական նյութեր. Կ.Սահակյանի անձնական հավաքածու:
3. Մաշտոց Մ, *Ծարականներ (սպաշխարություն)*:
<https://sacredtradition.am/Calendar/zham.php?iM=110401&iL=0&ynd=20250827> (դիտվել է 11.09.2025)
4. Նոր բառգիրք Հայկազեան լեզուի, հ.2, Հ-Ֆ, Ի Վենետիկ, Ի տպարանի Սրբոյն Ղազարու, 1837, 1068 էջ:
5. Հակոբյան Գր.Ա, *Ծարականների ժանրը հայ միջնադարյան գրականության մեջ /5-15-րդ դդ./* ՀՄՍՀ ԳԱ հրատ., Երևան: 1980, 428 էջ:
6. Дунаевская М., *Язык хеттских иероглифов*, Москва, Наука 1969, 115 с.

7. Любимов Л., *Искусство древнего мира*, Москва, 1980, 320 с.
8. Мусаев Т. А. *Символ руки – древнейший идеографический знак // Известия Дагестанского государственного педагогического университета*. Махачкала, 2007. № 1. С. 3–7. <https://cyberleninka.ru/article/n/simvol-ruki-drevneyshiy-ideograficheskiy-znak/viewer> (նիսնվել է 11.09.2025)

Տեղեկություններ հեղինակների մասին

Վարինե Արամի Սահակյան, հոգևր. գիտ. թեկնածու, դոցենտ,
ԳԱԱ ՇՀՀ կենտրոնի ավագ գիտաշխատող,
Շիրակի պետական համալսարան, Հայաստան,
էլ. հասցե՝ sahakyanani@mail.ru, [orcid.org. 0009-0008-6566-0911](https://orcid.org/0009-0008-6566-0911)

Karine Aram Sahakyan, PhD, associate professor,
Researcher at Shirak Center for Armenological Studies of NAS,
Shirak State University, Armenia,
e-mail: sahakyanani@mail.ru, [orcid.org. 0009-0008-6566-0911](https://orcid.org/0009-0008-6566-0911)

Карине Арамовна Саакян, кандидат псих наук, доцент, старший научный сотрудник
Ширакского центра арменоведческих исследований НАН,
Ширакский Государственный Университет, Армения,
эл.адрес: sahakyanani@mail.ru, [orcid.org. 0009-0008-6566-0911](https://orcid.org/0009-0008-6566-0911)

Ռոզա Պողոսի Հովհաննիսյան

ԳԱԱ ՇՀՀ կենտրոնի գիտաշխատող, Հայաստան
էլ. հասցե՝ vard-rosa@mail.ru, [orcid.org 0009-0009-7553-7797](https://orcid.org/0009-0009-7553-7797)

Roza Pogos Hovhannisyan

Researcher of the Shirak Scientific Research Center of the NAS, Armenia,
e-mail: vard-rosa@mail.ru, [orcid.org. 0009-0009-7553-7797](https://orcid.org/0009-0009-7553-7797)

Роза Погосовна Оганнисян: научный сотрудник
Ширакского центра арменоведческих исследований НАН РА, Армения,
эл.адрес: vard-rosa@mail.ru, [orcid.org. 0009-0009-7553-7797](https://orcid.org/0009-0009-7553-7797)